

mee werd Mohammed de onbetwiste machthebber van Medina. Er was echter nog één groepering die weliswaar zijn politieke leiding accepteerde, maar die zijn positie als boodschapper Gods bleef ontkennen. Dat was de Qurayza, de laatste overgebleven joodse stam te Medina; deze werd nu beschuldigd van verraad. De bronnen vertellen ons dat de mannen werden gedood, terwijl de vrouwen en kinderen in slavernij werden verkocht. In 33:26-27 kunnen we het lot van de Qurayza teruglezen, hoewel de joodse stam niet bij name genoemd wordt. Voor dit hele verhaal zijn we aangevoerd op de islamitische overleveringsliteratuur: joodse bronnen zeggen er niets over.

Na de mislukte aanval van 627 was Mekka ernstig verzwakt. Mohammed had talrijke stammen in het westen van het schiereiland aan zich weten te binden, hetgeen het voor de Mekkaanse elite steeds moeilijker maakte om de handelskaravanen met enige kans op succes op pad te sturen. Uiteindelijk geven de Mekkanen hun verzet tegen Mohammed op en in 630 wordt Mekka ingelijfd bij de *dar al-islam*, het 'huis van de islam'.

De verzen die in Medina zijn neerge daald zijn over het algemeen zakelijk en praktischer van toon dan de Mekkaanse openbaringen. Meer dan voorheen hebben sommige nu het karakter van voorschriften, geboden of verboden – kortom, van wetten. In Mekka trof Mohammed een onwillig publiek dat niets van hem te vrezen had. Als mensen maar tot enige reflectie op hun levenswandel te bewegen waren, zou dat al heel wat geweest zijn. De Mekkaanse verzen zijn vaak extatisch van toon, mysterieus en bevremdend. In Medina echter groeit Mohammeds positie uit tot die van staatsman; nu kan hij niet langer volstaan met openbaringen die op het eerste gezicht niet meer zijn dan nauwelijks te bevatten, laat staan praktisch bruikbare aankondigingen en voorspellingen over 'de dag (...)' dat de bergen zullen zijn als wolvlakken die worden gekaard' (101:4-5). In Medina dalen verzen neer waarmee men in meer praktische zin iets kan. In de strijd komen bijvoorbeeld krijgers te sneuvelen en er wordt buit vergaard. Het is de taak van Mohammed om de bezittingen eerlijk te verdelen. Op de vraag hoe dat dient te geschieden geeft de Koran nu antwoord. Dat leidt vanzelf tot veel prozaïsche formuleringen dan welke we in de Mekkaanse verzen tegenkomen, zoals hier blijkt uit een vers over erfverdeling:

God draagt jullie met betrekking tot jullie kinderen op: voor een mannelijk [kind] evenveel als het aandeel van twee vrouwelijke. Als er echter alleen vrouwen zijn en wel meer dan twee, dan is twee derde van wat hij nalaat voor haar. Maar als er maar één is, dan is de helft voor haar. Voor de beide ouders: elk van beiden een zesde van wat hij nalaat, als hij kinderen heeft. Als hij geen kinderen heeft en zijn ouders erven van hem dan is een derde voor zijn moeder, maar als hij broers heeft dan is een zesde voor zijn moeder. [Dit geldt na (dat rekening gehouden is met) een (testamenteaire) beschikking die hij heeft gemaakt of een schuld... (4:11)

De Koran wordt een boek

Wanneer Mohammed in 632 sterft, begint de periode van bijna dertig jaar waarin de vier zogenaamde 'rechtgeleide kaliefen' de jonge moslimstaat bestendigen en uitbreiden tot een waar wereldrijk, dat zich uitstrekt tot diep in Noord-Afrika en tot voorbij Mesopotamië. Zowel orthodoxe moslims als academische geleerden gaan er in meerderheid van uit dat ergens in deze periode van 'rechtschape leiderschap' de Koran voor het eerst op schrift is gesteld, en dat hij in de toen ontstane vorm ook de huidige lezer ter beschikking staat. De vraag is wie er verantwoordelijk is geweest voor de verzameling van de Koran en op grond van welke criteria deze verzameling plaats heeft gevonden. Daar zijn de bronnen niet eenduidig over.

Wat op veel plaatsen in de literatuur terugkomt, is het idee van een aanvankelijk alleen mondeling overgeleverde en dus in geheugens bestaande Koran. Openbaringen werden opgevangen door wie maar in het gehoorveld van Mohammed was op het moment dat hij de openbaring wereldkundig maakte, en wie de openbaring hoorde vertelde deze uiteraard door aan anderen. We moeten ons voorstellen dat de moslimgemeenschap na verloop van tijd wel wist wie er zoal een scherp geheugen had en wie niet. Het was echter Mohammed die als enige de gehele openbaring in zich droeg. Na zijn dood was het een kwestie van tijd voordat moslims de behoefte gingen voelen de Koran neer te schrijven, zodat niets ervan verloren zou gaan. Sommige overleveringen vertellen dat het de eerste kalief was, Abu Bakr, die de Koran op papier liet zetten. Andere overleveringen

beweren dat de derde kalief Uthman hiertoe het initiatief nam. Het heeft er alle schijn van dat deze tegenstrijdigheid in de bronnen het gevolg is geweest van strijd over de vraag wie er met de eer mocht strijken de Koran te hebben bijeengebracht in de definitieve versie. Een gangbare reconstructie van de verzamelingsgeschiedenis die de twee verhalen met elkaar verzoent, gaat ervan uit dat Abu Bakr een eerste verzameling maakte, die later in opdracht van Uthman nog eens is gecorrigeerd en aangevuld.

Een ander strijdpunt dat door de overleveringen echoot is de vraag hoe betrouwbaar Uthmans Koranverzameling is. Uthman was in zijn tijd namelijk niet de enige die meende te beschikken over de enige echte Koran. Naast de tekst van Uthman circuleerden er in Kufa, Basra en elders andere versies van de Koran. De meest bekende van de rivaliserende versies was die van Ibn Mas'ud in Kufa. Ibn Mas'ud was een van de eersten die zich tot de islam bekeerden en maakte zich aanvankelijk nuttig als persoonlijk dienaar van Mohammed. Nog tijdens het leven van Mohammed kwam hij bekend te staan als een groot kenner van de Koran. Onder het bewind van kalief Uthman was Ibn Mas'ud een gevierd leider te Kufa. Zijn lezingen en interpretaties van de Koran hadden groot gezag. Toen de Koran van Uthman werd voorgeschreven met de bijkomende opdracht dat alle andere versies moesten worden vernietigd, weigerde Ibn Mas'ud daaraan gehoor te geven. Uiteindelijk zijn Ibn Mas'ud en zijn Koranversie niettemin ten onder gegaan. We beschikken slechts over indirecte kennis van hoe zijn Koran afweek van de Koran zoals die van Uthman tot ons is gekomen.

Voor zover we kunnen nagaan waren er geen dramatische verschillen tussen de rivaliserende Koranversies. Wel neigde Ibn Mas'uds Korantekst over het algemeen meer naar wat we een sjjiitische stellingname zouden kunnen noemen. (Na de dood van Mohammed werd weliswaar Abu Bakr kalief, maar sommige moslims waren van mening dat Mohammeds neef en schoonzoon Ali het stokje had moeten overnemen. Uit deze onvrede zou in de navolgende eeuwen een beweging ontstaan die we nu kennen als de sjjiitische islam.) Een voorbeeld van hoe de sjjiitische held Ali in Ibn Mas'uds lezing wordt geëerd is 75:17, waar Uthman leest: 'Het is aan ons [de Koran] te verzamelen en te doen reciteren', maar waar Ibn Mas'ud placht te lezen: 'Onze Ali verzamelde [de Koran] en zorgde voor de recitatie ervan.' In het Nederlands lijkt dit een groot verschil, maar in het Arabisch zien beide zinnen er op schrift hetzelfde uit (afgezien van de vocaal-

tekens). Het enige verschil zit hem in hoe één woord wordt uitgesproken: *alayna*, 'aan ons', of *aliyama*, 'onze Ali'.

Een belangwekkender verschil is gelegen in bepaalde teksten die in de Koran van Uthman zijn opgenomen als soera's, maar die door Ibn Mas'ud buiten de Koran zijn gehouden. Het gaat hier om de eerste soera en de laatste twee soera's. (Voor wat deze soera's zo bijzonder maakt, zie hoofdstuk 9 van dit boek.) Andere verschillen tussen de Korans betreffen vooral het gebruik van andere woorden die echter qua betekenis niet ver van elkaar afstaan, hoewel de variant op 3:19 wel interessant is. Waar we namelijk in de canonieke Koran (dus die van Uthman) lezen: 'de godsdienst bij God is de islam', daar lezen we bij Ibn Mas'ud: 'de godsdienst bij God is het pad der hanifs'. Het is voornamelijk niet mogelijk te reconstrueren wat nu de oorzaak van deze en dergelijke verschillen is geweest. Kritisch teksthistorisch onderzoek is echter niet onmogelijk, zoals hoofdstuk 10 zal laten zien.

dikwijls technische kwesties in groot detail behandelt. In de hedendaagse wereld heeft deze literatuur gestaag aan invloed en gezag ingeboet. Dat heeft verschillende redenen. Niet alleen is het klassieke islamitische onderwijs, dat de institutionele omgeving voor de tafsiliteratuur vormde, in veel landen vervangen door moderne, op westerse modellen gestoelde scholen en universiteiten; ook hebben in de twintigste eeuw steeds meer auteurs zonder klassieke religieuze opleiding geprobeerd om de Koran te duiden voor de wereld van nu. Enkele van de meest invloedrijke Korancommentaren van de twintigste eeuw, zoals die van de Egyptenaar Sayyid Qutb (1906-1966) en de Pakistaan Abu al-'Ala al-Mawdudi (1903-1979), zijn het werk van leken (zie ook hoofdstuk 10).

Abrogatie (*naskh*)

Een uitkomst voor de Korangeleerde en een handicap voor de leek is de zogenaamde 'abrogatieleer'. Zelfs heel duidelijk sprekende Koranverzen zijn soms niet wat ze lijken. De Koran is of lijkt op verschillende plaatsen met zichzelf in tegenspraak, en islamitische geleerden namen de taak op zich om die tegenspraken glad te strijken, vooral wanneer de Koran werd gehanteerd als bron voor het wetsstelsel, was men niet gediend van tegenstrijdigheden. De exegetische strijkbout die de Korangeleerden zijn gaan hanteren wordt abrogatie (*naskh*) genoemd, ofwel 'afschaffing'. Een basisprincipe van de afschaffingsleer is dat bij eventuele conflicterende verzen het laatst geopenbaarde vers het eerder geopenbaarde vers vangt. Een voorbeeld is vers 2:240, waarin de weduwe het recht op een jaar levensonderhoud wordt toegekend, terwijl 2:234 spreekt van een zogenaamde wachtperiode (de periode waarin de weduwe niet mag hertrouwen) van vier maanden en tien dagen. Om redenen die hier niet ter zake doen werden deze twee verzen hopeloos met elkaar in conflict geacht, met als eindresultaat dat de meerderheid van de Korangeleerden ervan is uitgegaan dat het voorschrift uit 2:240 is afgeschaft door 2:234.

Bovenstaand voorbeeld is nog vrij eenvoudige. Meer uitvoerige studie van afschaffingstheorieën laat zien dat het ook mogelijk is dat niet alleen het voorschrift is komen te vervallen, maar dat ook de tekst zelf uit de Koran is verdwenen. Uiteraard is dat een potentieel pijnlijk onderwerp, om-

dat dit kan leiden tot twijfels over de volmaaktheid en volledigheid van de Koran. Een overlevering maakt duidelijk dat we ons hierover geen zorgen hoeven te maken.

De profeet instrueerde Abdallah ibn Mas'ud in het reciteren van een deel van de openbaring, dat Abdallah uit zijn hoofd leerde en in zijn eigen Koranschrift (*mushaf*) noteerde. In de nacht merkte Abdallah dat hij zich een bepaalde passage eruit, die hij tijdens zijn gebed had willen opzeggen, niet meer kon herinneren. De volgende ochtend wendde hij zich tot zijn schrift en zag slechts een lege pagina! Hij informeerde de profeet hierover en Mohammed antwoordde, 'die passage is de afgelopen nacht teruggetrokken'. (John Burton, *The Sources of Islamic Law. Islamic Theories of Abrogation*, 1990, p. 45)

Met andere woorden, het is God zelf die bepaalde Koranpassages heeft doen vergeten en zelfs fysiek heeft doen verdwijnen. Koranische bewijspplaatsen die voor dit deel van de afschaffingstheorie worden aangedragen zijn 16:10 en vooral 12:106, die luidt: 'Welk teken Wij ook afschaffen of doen vergeten, Wij komen met iets beters of overeenkomstigs.' Deze verschijningsvorm van de abrogatie maakt voor de hedendaagse lezer niet veel uit: wat er niet meer is kan ook niet voor verwarring zorgen. Nog weer andere vormen van abrogatie zijn bijvoorbeeld de vorm waarbij de Koranpassage als tekst is weggenomen, terwijl het voorschrift dat erin vervat was, is blijven gelden (zoals misschien het geval is met het 'Strenigingsvers', zie volgend hoofdstuk) of abrogatie van een voorschrift uit de Koran door een voorschrift uit een overlevering. De afschaffingstheorieën zijn niet onomstreden en dat is niet zonder reden. In voorkomende gevallen zijn Koranpassages middels abrogatie buiten werking gesteld zodat bestaande wetspraktijken konden worden gelegitimeerd. Ook het feit dat er geen overeenstemming is over de precieze volgorde waarin de Koranversen zijn geopenbaard, maakt de afschaffingsleer, die gebaseerd is op de regel dat het later geopenbaarde vers het eerder geopenbaarde tenietdoet, tot een dubieus instrument.

Geloofwaardig of niet, de afschaffingsleer bestaat en kan een extra complicatie betekenen voor wie de Koran zelfstandig gaat bestuderen. Het Koranvers 2:62 zegt bijvoorbeeld 'Zij die geloven, zij die het joden-

dom aanhangen, de christenen en de Sabeërs die in God en de laatste dag geloven en die deugdelijk handelen, voor hen is hun loon bij hun Heer en zij hebben niets te vrezen noch zullen zij bedroefd zijn.' Dat is een prettige boodschap. In het christendom heeft het heel wat langer geduurd voordat zulke verzoenende en tolerante woorden over joden te horen vielen. Pas in de jaren zestig van de vorige eeuw verkondigde de rooms-katholieke kerk voor het eerst de leerstelling dat er naast de universele moederkerk ook nog andere wegen tot het koninkrijk der hemelen openstonden. Wie echter wil gaan beweren dat de islam dertien eeuwen op het katholicisme vooruitloopt, kan terecht gewezen worden door minder progressieve moslims of door islamcritici, die dan verwijzen naar het latere en volgens hen dus abrogerende vers 3:85, waarin we lezen 'Wie iets anders dan de islam als godsdienst wenst, van hem zal het dan niet worden aanvaard. Hij behoort in het hiernamaals tot de verliezers.'

Waar de klassieke geleerden dachten dat een specifiek Koranvers door een ander was geabrogeerd, is dat meestal niet ten gunste van een progressief-liberale lezing van de Koran. Tahrijke aansporingen om de niet-moslimse naaste goedmoedig en vreedzaam tegemoet te treden, zouden door enkele krijgsmachtige verzen buiten werking gesteld worden. De meest beruchte van die laatste verzen is het hierboven al besproken zwaardvers.

In de klassieke islamitische periode was het natuurlijk noodzakelijk dat de autoriteiten een beroep op de Koran konden doen wanneer zij het tijd vonden om een naburig niet-moslimgebied militair aan te vallen. De islamitische wet staat de gezagsdrager hier ten dienste met de bepaling dat het de plicht van de islamitische leider is om het gezagsgebied van de islam uit te breiden. Dit is de historische context waarin deskundigen op het gebied van de abrogatietheorie een literatuur hebben voortgebracht waarmee Koranische bezwaren tegen wapengekletter kunnen worden gepareerd. In onze tijd zijn het vooral ondergrondse groeperingen als al-Qaeda en zielsverwanten die zich van deze ontsnapingsroute bedienen. De gemiddelde moslim, zeker in een pluralistisch land als Nederland, heeft in het dagelijks leven natuurlijk meer aan verzen die aansporen tot vreedzame dialoog en duldzaam samenleven, voor zover hij of zij zich überhaupt rechtstreeks in gedrag door de Koran laat leiden. Individuele moslims, maar ook imams en islamitische prominenten, kunnen dan ver-

wijzen naar bijvoorbeeld 29:46: '... Wij geloven in wat naar ons is neergezonden en in wat naar jullie is neergezonden. Onze God en jullie God, is één. En wij geven ons over aan Hem', of in tijden van anti-islamitisch hoogtij kan 6:68 een toevlucht zijn: 'Wanneer jij hen ziet die Onze tekenen bespotten, wend je dan van hen af totdat zij op een ander gesprek overgaan...'. Alleen diegenen die menen dat dit niet de juiste handelwijze is, verwerpen deze raad met een verwijzing naar bepaalde abrogatieliteratuur of ze zoeken zelf naar een vers dat het naar hun mening abrogeert. Door de horizontale gezagsstructuur van religieuze autoriteit in de islam (of negatief gesteld: de afwezigheid van een universeel erkend oppergezag) is er geen unanimiteit over de toepasbaarheid van abrogatie, laat staan een al-om erkende lijst van abrogerende en geabrogeerde verzen.

Asbab al-nuzul (redenen van openbaring)

Het valt op dat de abrogatieliteratuur nogal eens verzuimt de context van bepaalde verzen in ogenschouw te nemen. Een ander aspect van de Koranuiding is er juist op gericht zo veel mogelijk van die context te achterhalen. Dat aspect is de studie van de zogenaamde *asbab al-nuzul*, of 'de gelegenheden der openbaring' (ook: 'de redenen voor openbaring'). Al de vroegste Koraninterpretaties verschaften nu en dan bij een bepaald vers (of versgroep of soera) informatie over de specifieke situatie waarin dat vers werd geopenbaard. Zo is daar bijvoorbeeld soera 108 (de Overvloed): 'Wij waren het die jou de overvloed gaven! Bid dan tot jouw heer en breng offers. Jouw hater, hij is de man zonder nageslacht'. Het probleem met deze soera zit om te beginnen in twee woorden die wat ongebruikelijk zijn. Het woord *Kawthar* is hier met 'overvloed' vertaald, maar dat is zo twijfelachtig dat andere Koranvertalingen het woord wel eens onvertaald laten. Belangrijker voor de rest van deze uiteenzetting is het woord *al-abtar*. Dit woord duidt op een man die geen mannelijk nageslacht heeft. De implicatie daarvan is dat zijn bestaan als een nachtkaars zal uitgaan. De overlevering vertelt – in twee versies – het volgende over de gelegenheid waarbij de Overvloed werd geopenbaard: